

ТИП ЕМАНСИПОВАНОЇ ЖІНОЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ 60–70-Х РР. XIX СТ.

Зарва В.А., д. філол. н., професор

Бердянський державний педагогічний університет

У статті простежується своєрідність типу емансипованої жіночої особистості в прозі російських та українських письменників 60–70-х років XIX ст.

Ключові слова: фемінізм, емансипація, „нові люди”, еволюція, натура, просвітницькі ідеї.

Зарва В.А. ТИП ЭМАНСИПИРОВАННОЙ ЖЕНСКОЙ ЛИЧНОСТИ В РУССКОЙ И УКРАИНСКОЙ ПРОЗЕ 60–70-х гг. XIX СТ./Бердянский государственный педагогический университет, Украина

В статье прослеживается своеобразие типа эмансипированной личности женщины в прозе русских и украинских писателей XIX в.

Ключевые слова: феминизм, эмансипация, „новые люди”, эволюция, натура, просветительские идеи.

Zarva V.A. TYPE OF EMANCIPATED WOMAN IN RUSSIAN AND UKRAINIAN PROSE OF 60–70 YEARS OF XIX CENTURY/ Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine

Originality of type of emancipated woman in Russian and Ukrainian prose of XIX century are traced in the article.

Key words: feminism, emancipation, „new people”, evolution, nature, enlightener ideas.

Перші спроби гендерної інтерпретації, як відомо, знаходимо в другій половині XIX ст., хоча поняття „гендер” існувало в англійській мові з XVI ст., маючи значення граматичного роду. Концепція „гендерної ідентичності” (Роберт Столер), запропонована в 1958 р., розрізняла біологічне і культурне. У результаті стаття віднесли до біології, а гендер – до психології, культури, соціології. Гендерні відносини, як відомо, передбачають реалізацію соціальних ролей жінок і чоловіків. Аналіз гендерної проблематики, „особливостей функціонування категорій чоловічого й жіночого у культурі не є простою даниною моді, а представляє значний практичний інтерес для сфери гуманітарних досліджень і може бути основою для розробки гендерної стратегії розвитку українського суспільства” [1, 14], як слушно зазначає Т. Власова.

Відкрита шістдесятими роками XIX ст. народницька епоха поставила перед літературою завдання емансипації людської особистості від різних утисків. Тому просвітницькі ідеї знайшли художнє втілення у творах російських та українських письменників 60–70-х рр. XIX ст., які переймалися проблемою створення „нового героя” часу, морального і громадянського визволення жінки, її становища в суспільстві. Ми виділяємо в художній прозі серед образів „нових людей” тип емансипованої жіночої особистості. Серед гендерних досліджень в умовах активізації феміністських ідей важливим завданням є розкриття особливостей типів жіночих і чоловічих характерів, їх еволюції, що ми і спробуємо зробити в межах цієї статті.

Зазначена проблема частково розглядалася літературознавцями в просвітницькому аспекті, окремі зауваги знаходимо в працях В. Агеевої, що спробувала визначити специфіку жіночого письма у прозі Марка Вовчка, розкрити вплив інтелектуальної й духовної атмосфери „жоржзандівської” доби на біографію і творчість української письменниці; Н. Крутікової, що простежила основні етапи творчого шляху Марка Вовчка, її контактні зв'язки з І. Тургенєвим, Д. Писарєвим тощо; І. Павленко, що вивчала романи Марка Вовчка про нових людей у контексті російської літератури 60–70-х років; В. Погребної, що визначила ставлення Марка Вовчка до проблеми емансипації; М. Ніколаєв, Г. Тамарченко простежили ідейно-естетичну своєрідність прози М. Чернишевського, Ю. Руденко поставив питання принципу циклізації в художній системі М. Чернишевського, М. Пінаєв приділив увагу виявленню новаторства М. Чернишевського, співвідношенню в його прозі прототипів і художніх образів, історичної дійсності та утопії, реального та ідеального, Н. Клименко звернулася до літературної спадщини О. Шاپіра у контексті гендерного літературознавства та ін. Проте своєрідність моделі емансипованої жіночої особистості в російській та українській прозі другої половини XIX ст. не досліджувалася. Тому спробуємо простежити своєрідність типу емансипованої особистості в прозі російських та українських письменників XIX ст.

У Росії синонімом фемінізму як витвору Великої французької революції була емансипація жінок, що розпочалась у 60-ті роки XIX ст. як боротьба за право на освіту і оплачувану працю і знайшла художнє відображення в російській та українській прозі.

Однією з заслуг І. Тургенєва вважається створення нового типу російської жінки, який, за задумом автора, є героїчним. Не знайшовши „російського Інсарова” (М. Добролюбов), героїнею твору „Напередодні” він робить Олену Стахову, яка була, на визначення Д. Андрєєва, „першим образом російської жінки, що вирвалася з вікової замкненості жіночої долі, з вузької визначеності її звичаєм...” у світ боротьби, соціальних дій, прагнула до діяльного добра, а „жіночно-героїчна лінія... піднялась в образі Олени на новий рівень і знайшла вперше своє художнє втілення” [2, 192]. На слушне зауваження

Г. Єлизаветиної, письменник „першим уловив саму можливість такої жінки в російському суспільстві” [3, 133].

Образ героїні представлений у процесі формування, причому про зміни читач дізнається з її щоденника. Виняткові особисті якості Інсарова, його переконання захоплюють Олену Стахову, яка йде з ним на подвиг. Героїня узагальнює риси людини, що в кінці 50-х років пробуджується до діяльності з ідеєю щастя для інших людей. Відданий звільненню своєї країни і підкоренню всього особистого загальній справі, Інсаров розуміє несумісність обов'язку і щастя з Оленою.

При створенні І. Тургенєвим образів жінок-революціонерів підкреслюється їхня готовність до самопожертви в ім'я народу. Утім, дослідниця В. Погребна вважає „родоначальницею” типу „нової жінки” Віру Павлівну з роману „Що робити?” Чернишевського [4, 144].

На наш погляд, тип емансипованої жіночої особистості найбільш повно представлено в романі „Що робити?” образом Віри Павлівни Розальської. У М. Чернишевського „ідея емансипації пов'язана з соціальною проблемою”, коли кожен персонаж „прикріплений до певних умов життя, в яких розвивається і формується його особистість” [5, 234]. При виборі життєвого шляху, на погляд автора, необхідно звільнитися від зайвого опікування з боку батьків, що доводиться на прикладах еволюції образів Віри Павлівни і Каті Полозової.

М. Чернишевський докладно висвітлив шлях героїні від батьківського будинку, що був для неї „підвалом”, „тюрмою”, до самостійної „нової жінки”, яка по-новому осмислювала життя. Письменник наголошує на необхідності підвищення загального духовного розвитку жінки, її інтелектуального рівня, надання їй можливості працювати з метою відчуття власної соціальної корисності від суспільної діяльності, ставить питання освіти і раціонального виховання жінки.

Шлях Віри Павлівни до емансипації визначався і особистими якостями її натури. Кожна риса портрету Віри Павлівни „розсудлива” і просвітницькі демонструє „розумну”, „здорову”, „істинну” красу. Рано починає усвідомлювати молода Віра Розальська необхідність постояти за себе, виступити проти „вседозволеності”, навіть проти матері, що пропонувала вигідне одруження. Через стосунки із „звичайними” людьми Лопуховим і Кірсановим відбувається духовне формування героїні. Освіта, читання книжок Жорж Занд, Чарльза Діккенса, французького соціаліста В. Консідерана, німецького філософа-матеріаліста Л. Фейєрбаха розвинули в ній потребу до особистої волі і незалежності.

Героїня постає розумною, активною, що сміливо і впевнено йде шляхом досягнення нових ідеалів. Звільнення Віри Павлівни відбувалося і через керівну і організаційну працю в кооперативній швацькій майстерні-комуні, що була, на визнання героїні, „ліцеєм усіляких знань”, потім через заняття медициною. Лопухов хвалить діловитість Віри Павлівни, яка раніше за чоловіків, що переважно говорили, зайнялася конкретними справами.

А починається звільнення з „підвалу” Віри Павлівни з любові до Лопухова. Створюючи класичний „трикутник” Лопухов – Віра Павлівна – Кірсанов, де суперники в інтелектуально-моральному відношенні подібні, М. Чернишевський спробував представити своєрідну модель нових стосунків між людьми, наполягаючи на повному збігові індивідуальних схильностей подружжя.

Критичних нападок зазнав роман „Що робити?” через проповідь вільної любові, заперечення почуття ревності. Утім, на твердження М. Бердяєва, „проповідь свободи любові є проповіддю широти почуттів і цінності любові як єдиного виправдання стосунків між чоловіком і жінкою” [6, 112]. М. Чернишевський, що сам зазнав любов до єдиної жінки, заперечував соціальне насилля над людськими почуттями, поважаючи їхню свободу і ширість.

Протилежної думки дотримувалась Леся Українка, критикуючи цей роман М. Чернишевського в статті „Утопія в белетристиці”. Українська письменниця побачила в образі Віри Павлівни не „нову жінку”, а тип звичної міщанки, яка побудувала своє „нове життя” на жертві першого чоловіка Лопухова, який, кинувши цікаву наукову роботу, заробляв для її утримання гроші лікарською практикою, а після закоханості Віри Павлівни в Кірсанова, відійшов у сторону, інсценізувавши самогубство і віддавши другові право на любов.

Крім того, піддавши критиці утопічні елементи в романі „Що робити?”, Леся Українка визнала його сторінки, присвячені щасливому світлому майбутньому, карикатурою на соціалізм, що вийшла всупереч волі М. Чернишевського, який вірив і пристрасно закликав до дії та боротьби заради майбутнього: „Майбутнє світле і прекрасне. Любіть його, прагніть до нього, працюйте для нього, наближайте його, переносьте з нього в теперішнє, скільки можете перенести: настільки буде світле і добре, багате радістю і насолодою ваше життя, наскільки ви вмієте перенести в нього з майбутнього” [7, 11, 283-284].

У четвертому сні Віри Павлівни зображено еволюцію розвитку людства в зв'язку із зміною і вдосконаленням становища жінки в суспільстві. Віра Павлівна згадує вищі типи жіночої краси, втілені в Астарті, Афродіті, ідеальній Красуні середніх віків, куди сміливо вписується тип жінки, що піднялася на

боротьбу за справжнє визволення. Світла Красуня – Рівноправ'я, яка з'явилася за часів французької революції і про яку писав Ж.Ж. Руссо, повідомляє, що відкриє свою красу тільки після зміни умов соціального життя народу, а шлях до нового царства лежить через революцію. М. Чернишевський схильний думати, що тільки повне знищення соціальної нерівності забезпечить рівноправ'я жінки з чоловіком. Як зазначає Г. Тмарченко, „це традиції світового і російського публіцистичного роману, так тісно пов'язаного з розвитком просвітницької думки” [8, 43].

Поруч із Вірою Павлівною – дружина освіченого священика і близького друга Лопухова Наташа Мерцалова, яка підтримує героїню в прагненні втекти від деспотизму і волі батьків та обвінчатися з Лопуховим, а коли виникає необхідність замінити Віру Павлівну, то керує замість неї майстернею. Новою жінкою виступає і друга жінка Лопухова-Бьюмонта Катерина Василівна Полозова, донька підприємця, що змогла усвідомити всі складнощі положення багатой спадкоємиці. Еволюцію образів Віри Павлівни і Каті Полозової простежує М. Чернишевський. Ці чарівні, у зображенні М. Чернишевського, нові жінки робили перші кроки на шляху створення рівноправної сім'ї, нового укладу повсякденного буття з його пріоритетом праці, взаємоповаги, турботи про ближніх.

При вирішенні „жіночого питання” уявлення М. Чернишевського були теоретичними, абстрактними. Утім, багато сторінок роману приділено питанню сімейного життя, людського щастя, критики існуючих сімейних устоїв і водночас проповіді мотиву „жертвеного ставлення до коханої людини” [5, 233]. На погляд В. Туніманова, „ідилічні союзи в „Що робити?” – типові моделі „для всіх”, для величезної більшості. Вони „влаштовані” розумно і логічно...” [9, 191]. Так, образ Віри Павлівни має багато спільного з образами багатьох героїнь української та російської прози другої половини XIX ст., зокрема з героїнею повісті М. Павлика „Пропавший чоловік”.

У романі „Пролог” М. Чернишевський виводить автобіографічний образ своєї дружини Ольги Сократівни в героїні Лідії Василівни Волгінї, що втілює як подруга революціонера тему високої мужності. Вона висловлює сподівання, що люди оцінять діяльність її чоловіка, який, раніше за інших, зрозумів потреби народу і не жалів для його користі ні себе, ні навіть її, все підкоряючи почуттю громадянського обов'язку як основи особистості.

Левицький з роману „Пролог” відзначав, що „розвиток характеру Мері представляє великий психологічний інтерес” [7, 13, 352] збереженням активності розуму і почуттів серця, активності натури. Молода жінка сама обирає шлях до ідеалу щастя, маючи свою думку про загальноприйнятую мораль: „Все було чужим навіюванням. Свого було тільки вміння зрозуміти і відвага йти. Вона була відважна” [7, 13, 344].

Морально досконалі „нові люди” М. Чернишевського, стосунки між якими були чистими і красивими, мали певні загальні риси: революційна націленість, любов до народу, невичерпне працелюбство, прагнення до особистої свободи і незалежності, моральна чистота, високе благородство, виключна чесність, високий рівень інтелектуального розвитку, проведення просвітницької роботи з метою підготовки революції. Новаторство М. Чернишевського у зображенні „нових людей” полягає у створенні „ нової людини” як типу, а не виключення; крім того, його „нова людина” є не тільки революціонером, а й вченим. Письменник вважав за необхідне не тільки соціально-політично перетворити життя, а й внутрішньо змінити людину. Мріючи про людину майбутнього, М. Чернишевський намагався створити гармонійну особистість, яка змогла б поєднувати інтимне життя з соціальною діяльністю.

Утім, непослідовність концепції людини в М. Чернишевського відображає обмеженість просвітницького матеріалізму, що вже відзначалось у критиці [10, 178], і виражається, зокрема, у трактуванні індивідуальної своєрідності характерів. Письменник суперечливо висвітлює особистість, що пояснюється антропологічним матеріалізмом, але не зупиняється на просвітницькому вирішенні питання про героя. Письменник не показав соціальної сутності особистості, зміни соціальної „природи” людини в процесі розвитку суспільства.

М. Шелгунов спробував дати аналіз системи образів роману „Нікуди” М. Лєскова, високо оцінивши Лізу Бахарева як тип дівчини 60-х років, який по своїй силі і засобам вищий за тургенєвську Олену з роману „Напередодні”, і поставивши її в один ряд із Базаровим: „Вони в зародку люди майбутнього... Ці дві сильні людини, що шукали істини, шукали справи, були призначені самою логікою життя доповнювати один одного і виправляти взаємне судження. Поставлені у взаємодію, вони дали б найвищий повний тип людини 60-х років” [11, 197-198].

М. Чернишевський ніколи не зустрічався з українською письменницею Марко Вовчок, хоча й листувався з нею і був знайомий з її сином Богданом Опанасовичем Марковичем, що політичним вигнанцем, як і письменник, у 1887 р. перебував в Астрахані. Утім, М. Чернишевський високо оцінював її творчість (за свідченням сина, письменник ще в Сибіру читав роман „В глушині”, давши йому високу оцінку), називав „найталановитішим з усіх наших белетристів епохи післяголівської” [7, 15, 831], допомагав їй у справах, у виданні творів, про що, зокрема, Марко Вовчок писала І. Тургенєву з Парижу в 1861 р.: „Мої

справи поправились, як говориться, тому що за них взявся Чернишевський. Я його ніколи не бачила, але по всьому він повинен бути зовсім хороша людина” [12, 7, кн.2, 86–67].

Відомо, що Марко Вовчок, як і М. Чернишевський, переймалася ідеями емансипації жінки, пов’язаними з першою фазою жіночого руху, відбивши їх як у власній біографії, так і в творчості, зокрема в повістях „Три долі” (1860), „Жили та були три сестри” (1861), „Глухе містечко” (1862), а також в автобіографічних російських романах „Жива душа” (1868) та „В глушині” (1875). Так, упорядник видання „Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі” (К.: Факт, 2002) В. Агєєва наголосила між іншим і на постійному зацікавленні письменниці проблемами жіночої емансипації.

Марко Вовчок у новаторській за формою і змістом українській повісті „Три долі” виступає проти деспотизму в сім’ї, де всі були безправними, слухали батька „не питаючи, не озиваючись”, що сам вирішував, за кого віддати свою доньку без врахування її бажань і почуттів.

Виводячи образ господині Пилипиhi, Марко Вовчок дає їй таку характеристику: „своєумка непокірлива”, „горда удова”, яку героїня виправдовує своєю поведінкою і осудженням покори жінки чоловікові. Пилипиha основу лиха в сім’ї вбачає у ставленні норовливого чоловіка до дружини і дітей, як до підданих. Тим самим було загублено життя єдиної доньки, якій Павло Булах категорично заборонив побратися з коханим козаком, запропонувавши шлюб із Дмитром Шеляхом. Однак „необорная” Катря сміливо відмовилася. Утім, демонструючи кращі якості української жінки – гордість, веселу вдачу, активність, – героїня не змогла простити нареченому Якову Чайченку зради кохання і, щоб зберегти людську гідність, супроти волі батьків утекла з дому з метою добровільно стати черницею монастиря. Нещасливе кохання змушує Катрю замислитися над смыслом свого життя, призначення людини в світі, минулості буття, сущістю кохання.

Повістю „Жили та були три сестри” Марко Вовчок долучилася однією з перших в українській літературі до опрацювання важливого питання про нового позитивного героя, яким у неї, зокрема, виявився близький їй тип „нової жінки”. Якщо в центрі сюжету повісті „Три долі” розгортаються життєві шляхи селянських дівчат Катрі, Марусі та Хими, до речі, іноді замість образу оповідачки Хими літературознавці називають вдову, яку кохав Чайченко, то в „Трьох сестрах” – долі дочок потомственої дворянки Воронової – Варвари, Ольги та Софії, з яких тільки остання змогла знайти шлях до нового життя.

Саме за допомогою образу Соні ставиться проблема звільнення жінки, яка прагне вирватися за межі свого середовища, «не даремно бути і жити по-своєму». Інші ж героїні повісті після першої невдачі примиряються з безцільним існуванням. Наголошується письменницею на процесі морального самовдосконалення героїні, самоосвіти, самопізнання (вона постійно «роздумувала, розмірковувала, тужила, в тривозі все слухала і на все дивилася із кутка» [12, 2, 280]; як бачимо, нагромадження дієслів минулого часу підкреслює зверненість героїні до свого внутрішнього світу у визначенні життєвого шляху). Спільними для Соні і Варі є такі риси характеру, як відчуття власної гідності, сильна воля, самостійність у прийнятті рішень.

Софія не може миритися з принизливим становищем жінки, прагне до суспільно корисної праці, до громадської діяльності. На відміну від Варі, вона вважає неможливим зануритися тільки у своє особисте життя, поглинути в кохання з обранцем, оскільки найсуттєвішим у людині, на її погляд, є служіння загальній справі. Це ті нові риси жінки, що знайшли яскраве втілення в образі Віри Павлівни з роману „Що робити?” М. Чернишевського.

„Будь спокійним, я все виконаю” [12, 7, кн.2, 347], – відповідає Софія коханому, готова до випробувань і самопожертви, їдучи до Григорія на заслання, куди він потрапив за революційну діяльність. Кохання вбирає в себе як почуття до Саханіна, так і обов’язок героїні перед іншими, виступаючи критерієм морально-психологічної цінності людини.

Дослідники зазначають психологічну подібність образу Соні в Марка Вовчка з героїнею роману І. Тургенєва „Напередодні” (1859) Оленою Стаховою, а наявністю героїчних рис вона асоціюється ще з однією тургенєвською героїнею – Маріанною з роману „Новина” (1876). Г. Александрова підкреслює, що „для любовних стосунків у російській прозі 60-х років притаманне ідеологічне навантаження, вони розвиваються під дією ідейно-психологічних, етико-філософських розмов. Кохання для Соні органічно зливається із духовним життям, із суспільно-моральними прагненнями” [13, 18].

Заперечуючи розуміння щастя як спокійного, затишного стану людини, Соня мріє про щастя бути корисною людям з її оточення. „Нема для мене, по-моєму, такого щастя, яке у нас шукають, – щоб душа була вічно спокійна, здорова, легка, знаєш, як іноді у сні буває: і тепло, і легко, ніжишся і не хочеш очей розплющити. Такого щастя я не знайду і шукати такого не буду” [12, 7, кн.2, 286].

Відїзд з Гришею Соня, на відміну від сестер, розцінює як щастя, в її очах „світлося щось схоже на тихе щастя, – те щастя, коли після довгих мук невідомості людину, нарешті, випускають на дорогу, не встелену трояндами, але єдино бажану для неї” [12, 2, 348]. Образ дороги, як і в наступних творах Марка

Вовчка, осмислюється як символ нового життя для Соні („Три сестри”), Маші („Жива душа”), Мані („В глушині”), долі яких, як і цільність характерів, мають спільні особливості: Соня була вихованкою, прийомною дочкою Воронових, Маша – Рославлевої, сирота Маня – Князевої.

Порушивши норми патріархальної етики, Настя з російськомовної повісті „Глухе містечко” проти волі батьків вийшла заміж не за багатого, а за бідного різночинця Крашовки.

У „Живій душі” Марко Вовчок розкриває історію формування „нової героїні”, бідної безприданки Маші, „живої душі”, яка, порвавши з ліберально-дворянським оточенням, йде від тітки Рославлевої на самостійні заробітки. Історія взаємин дівчини з благодійницею нагадує юні роки перебування Марії Олександрівни Вілінської в орловському домі її тітки Катерини Петрівни Мордовіної, хоча, безумовно, це вже інші пореформені часи.

Відмовивши освіченому і багатому Михайлу Бурнашову стати його дружиною, Маша розходиться з ним через соціально-політичні погляди і мріє про інше життя – „... настоящей, не на словах...” („справжнє, не на словах...”) [12, 3, 107]. Подібно до Віри Павлівни у М. Чернишевського, Маша, одружившись, починає нове самостійне життя завдяки коханій і духовно близькій людині – революційному різночинцю Олександру Загайному. Енергійна, волелюбна дівчина прагнула конкретного діла, суспільно-корисної праці. Перед нею відкрилася „...не обыденная, обиходная, а широкая, далёкая дорога... – не гладкая, не легкая, но та, на которую все указывали, но на которой она до сих пор не видала путников” [12, 3, 136]. Це була дорога боротьби, страждань в ім'я досягнення своїх сподівань на краще майбутнє.

Неякливість, бажання активної діяльності та громадського служіння вирізняють дівчину з-поміж сучасниць. У повсякденній праці, яка сприймалась природною потребою людини, Маша вбачала радість і щастя в житті, свою незалежність і задоволення „пекучої жадою справи”. Героїня мріяла, щоб „тіло все нило, як у справжнього робітника після справжньої праці” [12, 3, 107]. Синонімом „нової людини” у Марка Вовчка стає лексема „працівник”, що поєднується з відданістю справі визволення народу.

Саме просвіту народу розглядала Маша першим кроком до перетворення суспільства, стверджуючи, що діяльність учителя – „це початок, а не кінець” [12, 3, 27]. Героїня постійно підкреслює, що вона лише „на дорозі”. Діалог з нянею натякає на революційне майбутнє героїні, яка віддає переваги самопожертві, навіть смерті, над жалюгідним плачевним існуванням. Напруженим духовним життям героїня перегукується з жіночими образами І. Тургенєва і М. Чернишевського.

Отож мотиви втечі від родинного деспотизму на шлях самостійного життя, духовних пошуків, зустрічі з „новою людиною”, яка змінює життєву долю, любові до праці як необхідної умови існування, віри у краще майбутнє є схожими в творах М. Чернишевського і Марка Вовчка, присвячених зображенню нового суспільного діяча. Розкриття цих мотивів відбувається через просвітницьке протиставлення представників старого світу „новим героям”.

У багатоплановому романі „В глушині” Марко Вовчок подає історію формування демократичного світогляду Мані, її розриву з лібералізмом. На відміну від Маші, Маня вже вела на селі практичну роботу, допомагаючи селянам в опануванні грамоти і вирішенні їхніх проблем. Названі героїні носять ім'я самої письменниці – Марія – виростають, як і вона, „в приймах”, у родичів. Маня вирізняється пристрасністю, правдивістю, рішучістю, що вона продемонструвала, виявивши бажання виступити в мировому суді на захист селянки Мотрони.

Епіграфи до розділів твору допомагають глибше зрозуміти зміст розповіді. Так, епіграф до другого розділу „Примирення” попереджає героїню про хибність відмови від мрій заради особистого щастя, а до останнього розділу, взятий у М. Некрасова, – допомагає зрозуміти мету від'їзду Мані, Полі, Аполошки. Хоча героїня змушена залишити мрії про світле майбутнє, йти у невідомий світ Петербурга з метою отримання знань, у читача залишається впевненість у досягненні нею своїх цілей.

Хоче вчитися на лікаря і дівчина Поліна з цього ж твору, яка тягнеться до корисної праці. Антропологічним ставленням до праці Марко Вовчок наближається до суспільно-естетичного ідеалу М. Чернишевського. Своєрідність роману „В глушині” дослідниця І. Павленко вбачає в „новій для літератури 70-х років інтерпретації жіночого характеру: вперше дівчина стає не тільки слухняною ученицею, але й активною, не потребуючою нічийої підтримки діячкою” [14, 15].

Жіночі образи сильних особистостей, створені письменницею мовою натяків, алегорії, чому і названі дослідником „напіврозкритими” [15, 173], свідчать своїми вчинками про появу нових жінок, що прагнули незалежного, самостійного життя без поневолення і приниження, навіть з боку деспотичних батьків. Як правило, вони поривали зі своїм середовищем і, з метою допомоги людям змінити життя, долучалися до визвольної боротьби, намагаючись стати в особистому житті вірним другом і помічницею чоловіка – революційного діяча. Саме у суспільному служінні героїні вбачали найважливіший обов'язок людини. Наведені факти підтверджують думку Віри Агеєвої про Марка Вовчка, в творчості якої простежується „очевидне західництво, перейнятість багатьма ідеологемами, цінностями, якими жила тогочасна європейська інтелектуальна еліта...” [16, 36].

Таким чином, у російських творах із життя інтелігенції характери „нових героїв” Марко Вовчок розглядає в аспекті їх ставлення до „старого” середовища. Хоча в концепції людини Марка Вовчка домінують соціальні критерії і соціальний зміст має морально-етичний конфлікт, внутрішній світ людини відзначається відносною самостійністю. Марко Вовчок показала характери „нових жінок”, їх духовне зростання як особистостей і намагання, порвавши зі своїм укладом, досягти знань, справедливості, світла.

У романі „Хмари” І. Нечуя-Левицького Радюк і Дашкович висловлюють прогресивні погляди на роль жінки в сім’ї. Якщо росіянин Воздвиженський захищав принцип деспотизму в сім’ї, хотів поруч із собою бачити жінку покірну, рабиню, то Дашкович уявляв майбутню жінку доброю та веселою господинею, що вміла б співати українських пісень, танцювати. Однак їх жінки сестри Марта і Степанида, не підкорилися своїм чоловікам, чинили свою волю, хотіли бути в усьому рівними зі своїми чоловіками, користуватися їх повагою. У даному випадку треба звернути увагу на особливості національного характеру, мова йде не тільки про роль жінки в сім’ї, а й про роль української жінки (пригадаймо, як „виховувала” Воздвиженського його дружина, як намальовані його дочки).

Погляди Павла Радюка на жіноче питання відзначалися захистом однакових прав жінок з чоловіками щодо просвіти і місця в соціальному житті. Радюк хотів подбати про можливе вдосконалення духовного світу Ольги Дашкович, яка йому подобалась, про те, щоб поділитися з нею набутими знаннями. Він протиставляв любов „животинну”, яку не сприймав і не поважав, людській, розумній, духовній. Натомість сила плотського кохання до Ольги на якийсь час переважила „просвічену” любов. Н. Зборовська наголошує, що „своїм „новим чоловікам” прозаїк нав’язує теорію „розумної любові”, яка й має стати основою нового шлюбу” [17, 63]. Саме „розумну” любов сповідує Павло Радюк у культурно-освітній програмі.

Таким чином, типологічну модифікацію просвітницького героя представляє в прозі І. Тургенєва, М. Чернишевського, М. Лєскова, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького модель емансипованої особистості. Роль жінки в сім’ї письменники розглядають, виходячи з особливостей національного характеру героїнь, простежують становлення „нових жінок”, зміну поглядів.

Ліберал І. Тургенєв як письменник західної орієнтації створив героя, якого переважно характеризували індивідуалізм, чесність, розсудливість, освіченість, акуратність, бездоганність манер. У романах І. Тургенєва, в якого відсутня загальна концепція сучасного російського демократичного героя, наявні елементи полеміки з ідеалом позитивного героя у революціонерів-демократів. Намагання створити образ ідеальної гармонічної людини в умовах розвитку суспільства середини ХІХ ст. було утопією.

У 70-ті роки змінюється політична ситуація: революціонери поступаються місцем народникам-різничникам, переконаним у вирішальній ролі особистості в історії. Замість віри в заперечення приходить віра в народ, ідея служіння йому. Змінювався і герой часу, попередній також оцінювався з інших позицій.

Отож створені письменниками образи „нових людей”, представлені типом емансипованої жіночої особистості, зазнавши впливу просвітницької естетики, зокрема, наявність любовного та ідеологічного конфлікту, моралізаторських тенденцій, просвітницька діяльність героїв, роль праці в духовних шуканнях особистості, переважання оптимістичного начала, віра у необхідність зміни суспільного устрою для покращення життя народу, єдність ствердження і заперечення, рис антропологізму та деякої ідеалізації в концепції героя тощо, були внеском письменників у розвиток російської та української прози ХІХ ст. Перспективним є, на наш погляд, дослідження в прозі цього періоду не тільки типу емансипованої жіночої особистості, а і творчості зазначених митців крізь призму гендерного аспекту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пошуки гендерної паритетності: український контекст. Монографія. / Упорядник та загальна редакція: Грабовська І. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. – 204 с.
2. Андреев Д. Роза Мира /Даниил Андреев. – М.: Тов-во „Клышников-Комаров и К.”, 1992. – 282 с.
3. Елизаветина Г.Г. Действенность критической мысли: Н.Г. Чернышевский, Н.А. Добролюбов и идейно-художественные искания русской литературы 1856-1861 годов/ Г.Г. Елизаветина // Революционные демократы и русская литература XIX в. – М.: Наука, 1986. – С.112–194.
4. Погребная В.Л. Проблемы эмансипации женской личности в русской критике и романах Н.Д.Хвощинской (60–80-е годы XX столетия)/ В.Л. Погребная. – Запорожье: ЗГУ, 2003. – 242 с.
5. Скафтымов А. Чернышевский и Жорж Санд / А. Скафтымов // Николай Гаврилович Чернышевский. Неизданные тексты, материалы и статьи / Под общ. ред. Каценбогена. – Саратов, 1928. – С.223–243.

6. Бердяев Н.А. Самопознание: Сочинения /Н.А. Бердяев. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Х.: Изд-во Фолио, 1999. – 624 с.
7. Чернышевский Н.Г. Полн. собр. соч. В 15 т. / Н.Г.Чернышевский. – М.: Гослитиздат, 1939–1953. – Т. 11. – 1947. – 900 с.
8. Тмарченко Г.Е. Чернышевский и борьба за демократический роман/ Г.Е. Тмарченко // История русского романа: В 2-х т. – М.–Л.: Наука, 1964. – Т.2. – 1964. – С.18–67.
9. Туниманов В.А. Чернышевский и Достоевский /В.А. Туниманов // Н.Г. Чернышевский. Эстетика. Литература. Критика [Сборник]/АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом); [Редкол. А.И. Иезуитов (отв. ред.) и др.]. – Л.: Наука, 1979. – С.169–208.
10. Тмарченко Г.Е. Чернышевский-романист /Г.Е. Тмарченко. – Л.: Худ. лит., Лен. отделение, 1976. – 464 с.
11. Шелгунов Н.В. Сочинения / Н.В. Шелгунов. – СПб.: Ф. Павленков1891. – 648 с.
12. Вовчок М. Твори: В 7 т. / Марко Вовчок – К.: Наук. думка, 1964–1967. – Т. 7. – Кн.2. – 1967. – 524с.
13. Арістова А. Памфіл Юркевич: аналіз матеріалізму як "історичної форми філософії" /А. Арістова // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 9–10. – С.196–212.
14. Павленко И.Я. Романы Марко Вовчок о новых людях и русский литературный процесс 60-70-х годов XIX века. Проблемы типологии: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.01 „Русская литература” /И.Я. Павленко. – К., 1989. – 17 с.
15. Мінчин Б.М. Соціальний роман Марка Вовчка і його місце в історії російської літератури (60-70-і роки XIX ст.) / Б.М. Мінчин. // Марко Вовчок. Статті і дослідження. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С.151–215.
16. Азнауров А.А. Этическое учение Н.Г. Чернышевского/ А.А. Азнауров. – М.: Высшая школа, 1960. – 94 с.
17. Зборовська Н. Український світ у творчості Нечуя-Левицького: гендерний підхід/ Н. Зборовська. // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2000. – №5. – С.54–64.

УДК 070.44: 621.396.71 (477.64)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ В ПРОГРАМІ „АКЦЕНТ” НА „РАДІО ЗАПОРІЖЖЯ”

Іванюха Т.В., к.філол.н., ст.викладач, Левіч С.В., магістрант

Запорізький національний університет

У статті розглянуто роль “Радіо Запоріжжя” ЗОДТРК у висвітленні та розв’язанні проблем Запорізького регіону (соціальних, енергетичних, промислових, екологічних, культурних тощо) на прикладі програми “Акцент”.

Ключові слова: функції ЗМІ, регіональні ЗМІ, проблематика ЗМІ, ЗМІ як “четверта влада”.

Иванюха Т.В., Левич С.В. ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЗАПОРОЖСКОГО РЕГИОНА В ПРОГРАММЕ “АКЦЕНТ” НА “РАДИО ЗАПОРОЖЬЕ” / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматривается роль “Радио Запорожье” ЗОГТРК в освещении и решении проблем Запорожского региона (социальных, энергетических, промышленных, экологических, культурных и т.д.) на примере программы “Акцент”.

Ключевые слова: функции СМИ, региональные СМИ, проблематика СМИ, СМИ как “четвертая власть”.

Ivanykha T.V., Levich S.V. PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF ZAPORIZHZHYA REGION IN A PROGRAM “ACCENT” OF “RADIO ZAPORIZHZHYA” / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

In the article the problem of elimination and solution of problems of Zaporizhzhya region (social, energy, industrial, ecological, cultural etc.) on example of the program “Accent” is considered.

Key words: functions of mass media, regional mass media, mass media problematics, mass media as “the fourth power”.